

УДК 930.2:003.345(368):323.3

Алла Курзенкова

### ДЖЕРЕЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ СКАНДИНАВСЬКИХ РУНІЧНИХ НАПИСІВ XI СТ. ЩОДО ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ КАТЕГОРІЙ

*Досліджуються скандинавські рунічні написи XI ст. як своєрідні письмові історичні посилання щодо соціальної історії із позиції розгляду інформаційно-функціонального призначення рунічного матеріалу та джерельних можливостей текстів. Основна увага зосереджується на детальному аналізі рунічних свідчень стосовно з'ясування особливостей позначення соціальних категорій: правителів, лідерів, землевласників та визначення діапазону їх демографічних показників, графічно зображених у вигляді таблиці та діаграми.*

*Ключові слова:* джерела, скандинавські рунічні написи XI ст., соціальні категорії, соціальний статус, демографічні показники.

Скандинавські рунічні написи містять безпосередні історичні дані, що позначаються, як особливі самостійні зразки висвітлення окремих важливих питань на каменях XI ст., утверджуючи руни одним з основних духовних витоків не тільки сучасної культури Північної Європи, насамперед Скандинавії, а також суміжної слов'янської. Звідси, актуалізується вивчення загальноскандинавської бази рунічних написів, що сприяє повномасштабному аналізу текстів та популяризації рунічних пам'ятників у сучасних наукових колах, як справжнього автентичного історичного джерела із соціальної історії, відображаючи особливості монументально-меморальної традиції ознаменування. Тому інформаційні можливості рун сприяють розгляду їх як особливих громадських документів, що оголошували про важливі соціальні складові: перелік категорій та їх демографічні показники.

Вивчення скандинавських рун як історичного джерела в соціальному контексті має принципове значення при дослідженні етногенезу поліетнічної України, Скандинавії і Європи в цілому. При цьому вони актуальні як в плані ретроспективного, так і в перспективного, оскільки скандинавський чинник відіграв важливу роль у формуванні етнічної ідентичності і продовжує залишатися важливою складовою частиною цього процесу.

Актуальність та новизна проблеми відзначаються також її прикладним характером: комплекс зібраних, систематизованих і проаналізованих матеріалів скандинавських рунічних написів можуть бути корисні та затребувані при реалізації етнокультурного і адміністративного державного менеджменту всіх рівнів.

Мета цієї розвідки полягає в тому, щоб з'ясувати інформаційні можливості скандинавських рунічних написів щодо виявлення й переліку соціальних категорій та встановлення їх демографічних показників.

Ця проблема має свою історію вивчення. Вельми актуальним є напрямок наукової розвідки ісландської дослідниці Б. Сойєр [1]. Праця цікава тим, що містить окремі підрозділи, присвячені оглядовому знайомленню із класами воїнів та землевласників, що графічно зображено рунологічними позначеннями та закріплено широким масивом рунічних написів. Британський історик, відомий рунолог Р.І. Пейдж в наукових доробках [2, р. 145–159] актуалізував питання, щодо з'ясування достовірного змістовного навантаження позначень рунічних воїнів: "drengr" та "þegn" на скандинавських пам'ятниках XI століття. Також особливий інтерес становить академічна праця англійського фахівця вікінгських досліджень, професора Дж. Джес [3, р. 82–100]. В даній науковій розвідці мають місце кількісні дослідження соціальних структур, особлива увага зосереджується на розгляді особливостей нанесення на рунічні камені головної меморіальної формули та мотивів ознаменування померлих осіб.

Поміж російських авторів, слід вказати працю О. Мельникової, у якій опубліковано зведення значної кількості скандинавських рунічних написів Молодшого Футарка із їх широким дослідницьким коментарем [4]. Особлива увага приділяється розгляду скандинавських рун як історичного джерела, вказуючи, що зображення на камені, мовні особливості напису, зміст формул, особисті імена та позначення соціальних категорій – несуть в собі цінну історичну інформацію. Водночас слід констатувати, що назріла необхідність у координації дій та виробленні єдиної концепції між національними історіографічними школами, стосовно вивчення скандинавських рунічних написів як історичного джерела із соціальної історії, особливо в контексті інтерпретації рунічних категорій землевласників.

Базовими джерелами, покладеними в основу статті, виступають епіграфічні: рунічні написи Молодшого Футарка [5].

Скандинавські рунічні тексти містять доволі широкий перелік соціальних категорій – 21 стратифікація, які умовно можна розділити на три ключові класи: правителів (у написах зустрічаються 26 разів), лідерів (112 рази), забезпечених осіб (242: управитель маєтку, член гільдії, землевласник, священик, лікар) [5]. Звідси, посилення рунічних текстів на соціальні верстви, місце й обставини смерті ознаменованих осіб та їх хвалебні епітафії не лише "хороший писемний звіт" померлого після своєї смерті організований членами сім'ї, воєнних чи торговельних підприємств, а й цінне історичне джерело із висвітлення соціальних прошарків скандинавського середньовічного суспільства, окремі особи якого доволі активно взаємодіяли із територіями Східної Європи, шляхом переміщення у торговельних, воєнних чи релігійних цілях. Згідно із англійським фахівцем вікінгських досліджень, професором Дж. Джес рунічні написи забезпечують корпус даних, який є досить значним, щоб здійснити узагальнення про соціальну історію епохи вікінгів [6, р. 149–151]. Звідси, вважаємо, що одне із сучасних рішень дослідження рун полягає не лише у тому, щоб зосередитися на конкретних подіях, а скоріше за все, актуалізує розгляд рунічних написів, як доказів певних соціальних процесів, оскільки написи, відповідно до дослідника Р. Пейджа, містять відомості про загальні відносини та "суспільні цінності" [7, р. 50–51].

Орієнтація на військову діяльність визначила особливе значення військових організацій і формування своєрідної військової ієрархії. Не випадково майже усі відомі із рунічних написів терміни, що характеризують соціальний статус, є позначеннями воїнів різного рангу. Особливу увагу привертають рунічні камені, які називають два різновиди воїнів в контексті категорії лідери: "drengr" – "молода, відважна людина, воїн" (55 разів) та "Þegn" – "вільна людина, муж, осілий землевласник, воїн" (29 разів) [5]. Основну масу воїнів складали саме молоді люди, які у переважній більшості були неодруженими і не мали свого господарства. В одному випадку зустрічаємо обидві соціальні стратифікації у рамках однієї родини: напис називає людину, що ознаменувала батька "дуже хорошого Þegn-тегна" і брата "дуже хорошого drengr-воїна" [5]. Звідси, вільні орендарі, скоріше за все, були активними воїнами, а тегни – осілими землевласниками. На користь останнього визначення свідчить російська дослідниця О. Мельникова, яка позначає "тегнів" як людей, які вели власне господарство і володіли наділом землі та воїнів, що займали вищий статус старшого дружинника у війську [4, с. 18].

Позначення "drengr" шведським дослідником Дж. П. Стрід виглядає, як більш звичайне слово, те у якого могло бути безліч тлумачень, що залежали від контексту рунічних текстів, позначаючи члена військового підрозділу, бойового корабля, торгового братства та пов'язувалося із хоробрістю, сміливістю і лояльністю [2, р. 150–153]. Автор вказує, що відношення цього слова до багатства або соціального класу виглядало менш правдоподібним, проте вважаємо, що часті матеріальні контексти написів на рунічних каменях все ж таки мають на увазі збагачення. Більш того, зустрічаємо вказівку ісландського скальда, історіографа С. Стурлусона, який у зводі саг "Круге земном", вказував, що "drengr" називалися юнаки, які залишившись без наділу, добували собі багатство та славу [8, с. 94]. О. Мельникова позначає, що це найменування було властиве молодим людям, що складали основну привілейовану масу воїнів, які тільки-но стали отримувати досвід в походах [4, с. 16]. Виявляємо, що термін "drengr", співвідносився не тільки із дружинником, а й воїном, який займав відповідний статус у війську: не випадково в ряді написів воїни-дренги названі також "товаришами" – "felge" [9, с. 70–75]. Загальне визначення воїнів "felge" в написах часто конкретизується, характеризуючи як положення даного воїна у війську, так і інші його соціальні зв'язки [5]. Б. Сойєр вказує на існування особливого статусу у "Þegn-тегнів", як королівських агентів [1, р. 106]. Так, 29 рунічних пам'ятників, що ознаменовують тегна розділяють ряд особливостей, які визначають їх як групу. Ці загальні особливості і лінгвістичні, і матеріальні пов'язані із поняттям землі та статусом. Детальний аналіз показує наступні складові [3, р. 89]: інтерес до сім'ї і генеалогії: називають членів родини, крім замовників та померлих, згадують жінок; складність пам'ятників; подання влади: "þróttar þegn".

На високе майнове положення та соціальний статус вказують формули "góðr" – "bezt", які так властиві для рунічних пам'ятників, що ознаменовували Þegn-тегнів та drengr-вільних орендарів, воїнів в Данії та Швеції, також характеризували деяких із 6 тегнів і 19 вільних орендарів в інших частинах Швеції. "Хорошими" в Смоланді названі 2 вільні орендарі-воїни, також 4 в Вестманланді, 8 в Упланді, 1 в Сьодерманланді, 3 в Данії [5]. Вважаємо, що у цих тегнів та молодих воїнів, названих як "хороші", існували певні особливі відносини із датським королем. Усі інші згадані воїни, очевидно, служили одному або більше шведським лідерам, які командували їх власними організаціями. Скандинавський рунічний напис "Тюрінге позначає" високий соціальний ранг братів як "кращих із людей" – "bestra manna", які були вождями із власними дружинами [5]. Протиставлення "в країні – військовому поході" передбачає два різновиди занять: мирне землеробство у себе на рідній землі і воєнне підприємництво далеко від дому на сході в Гардах.

У Східній Швеції, де більшість "хороших людей" були описані, як родичі або "bóndi", епітет використовувався, щоб відзначити саме соціальний статус [1, р. 108–109], так у 213 написах зустрічаємо соціальну верству "bóndi". Скандинавський рунічний корпус налічує 144 написи (із 213), у яких людина, яка була у взаємовідносинах із особою жіночої статі позначалася терміном "bóndiis" в розумінні "чоловік". Із цих 144 написів, 102 містять очевидні посилання на інших членів сім'ї, акцентуючи увагу на подружжі як основі сім'ї, а не як на парі [3, р. 86]. Відповідно до напрацювань Б. Соєр 161 напис (із 213) засвідчує позначення "глава сім'ї", у яких вдова звертається до "свого bóndi" [1, р. 110].

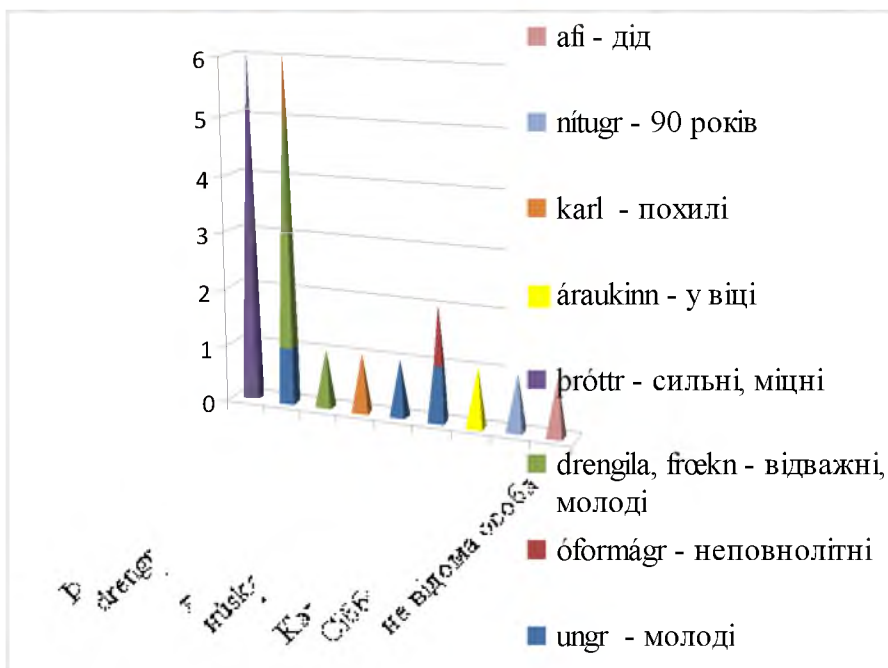
Таблиця

**Розподіл "góðr" в словосполученнях із різними значеннями "bóndi" в скандинавських рунічних написах XI ст.**

Рунічний напис	"Чоловік"	"Фермер, домовласник"	"Неоднозначне визначення"	Всього
Ög	3	3	2	8
Sö	2	2	4	8
Vg	-	2	-	2
U	1	6	1	8
Vs	-	-	1	1
DR	-	3	-	3
Всього	6	16	8	30

[3, р. 86].

Відповідно до таблиці 30 написів називають ознаменовану людину "góðr bóndi": у шести із них цей вислів використовувався у розумінні чоловіка жінки, вісім неоднозначні, і шістнадцять не мають жодних очевидних шлюбних асоціацій і найбільш імовірно, відносяться до сільськогосподарської або домашньої ролі покійного. Коли "bóndi" вживається разом із жіночим ім'ям, це розцінюється, як



очевидний доказ позначення "чоловіка дружини", хоча не усуває й інші значення. Однак, коли подібне словосполучення відсутнє в рунічних написах, відповідний маркер вживається в розумінні "фермер" або "голова домашнього господарства" [3, р. 87]. Вказівка на "хороших людей" у переважній більшості простежується саме на упландських рунічних каменях (таблиця), де упродовж більше половини XI століття у руках королів зосереджувалося доволі слабка влада, звідси цей статус не був притаманний короліям.

У рунічних пам'ятниках значне місце відводилося визначено правителів: вождів (2 написи), володарів (9 написів), королів (12 написів). У цьому контексті, цікавий скандинавський рунічний напис із Хагстюган (Сьодерманланд, Швеція) [5]. З тексту зрозуміло, що Домар вождь, як можна вважати із визначень "знаменитий почестями", "щедрий на їжу", що відносилися до людей знатних, багатих, керівників вікінгів. Очевидно, Домар разом зі своєю дружиною організував похід на Русь, під час якого власне й загинув. Особливу групу складають рунічні написи із вказівками на датських королів – у одному випадку на Свена I Вілобородого у п'яти випадках – Кнуда Великого. У шести

інших рунічних текстах, зустрічаємо вказівки, що померлий перебував у королівському оточенні [5]. Соціальна верства "jarl" позначена у скандинавських рунічних написах двічі, відповідно до рунологів [10, с. 29] є соціальним терміном, що у XI ст. називав осіб високого соціального рангу, наступних за вагомістю після конунга. У той же час, досліджуючи рунічні написи, виявляємо, що відповідне найменування вживалося, як і власне односкладове ім'я, приміром, у написі із Норбью. Проте у будь-яких випадках носії цих імен займали високе становище у суспільстві.

Деякі зазначені соціальні категорії: вожді, капітани, тегни, дренги, землевласники згадуються як ті, які взаємодіяли із територіями Східної Європи та Візантією. Особливий інтерес представляє напис "Гардбю" [5]: форма дієслова "sitr" вжита у тексті, вказує на тривалість дії чоловіка на ім'я Халльфінд на території Русі, який, очевидно, був одним із варяг на службі в руського князя (можливо київського) і згодом оселився у Східній Європі.

Аналізуючи інформаційні можливості скандинавських рун щодо демографічних показників ознаменованих осіб, з'ясовуємо сукупність розрізаних показників у формі, зручній для сприйняття. Згруповані дані оформляємо у вигляді діаграми запропонованої нижче.

Діаграма ілюструє, що демографічна шкала відображена у 8 показниках, лише один із яких чітко фіксує вік: "nitugr" – 90 років, інші не мають чіткого розмежування, проте ми все ж таки можемо з'ясувати окремі аспекти. Аналізуючи зміст рунічних написів бачимо, що запропоновані вище означення "сильні, міцні" та "відважні, молоді" позначають дві категорії воїнів про яких мова йшла вище. Факт, що більшість "regn: мужів, осілих землевласників, воїнів" було ознаменовано їх синами, в той час, як чимало "drengr: вільних орендаторів-воїнів" ознаменовували батьки або брати [1, р. 106–107], дає підстави стверджувати, що останні були молодими людьми, а перші – більш старшими.

Повідомлення про роль жінок у народженні наступного покоління у написах невиразні. Зазвичай, у тих випадках, коли жінки ознаменовувалися або виступали замовниками пам'ятників, рунічний напис функціонував у якості суто сімейної справи. І це не дивно, позаяк, працюючи із текстами рунічних каменів, знаходимо більше вказівок на матерів і дружин, ніж на сестер та дочок, адже репродуктивна роль жінки здійснювалася у родині її чоловіка, а не у своїй власній [3, р. 67]. При цьому упландський напис вказував на можливість високої новонародженої та дитячої смертності в епоху вікінгів [5].

Таким чином, скандинавські рунічні написи позначають доволі ієрархічне суспільство: ознаменовані люди були правителями, лідерами із великими свитами дружинників, мали високий соціальний статус "хороших-найкращих" вождів, володарів, ярлів, землевласників, тенгів, воїнів, займали високу посаду і домінували над зібраннями, інші включали місцеву еліту, яка зводила пишні рунічні пам'ятники, тоді як далі вниз по соціальній шкалі, багато людей замовляли більш прості рунічні камені із ціллю ознаменувати у написах померлих близьких.

У цілому виявлено, що у рунологічному дослідженні існують певні складнощі у кількісних дослідженнях соціальних структур, оскільки особи, згадані у написах, не складали випадкову вибірку населення, тобто пам'ятники не функціонували як стихійний загально доступний прийом для ознаменування випадкових осіб, а були формою відзначення для заздалегідь визначених категорій населення із відповідними матеріальними можливостями.

Перспективи дослідження проблеми пов'язані із подальшим порівняльним аналізом інформаційного навантаження рунічних написів та подальшим аргументуванням власних положень. Це дозволить в умовах активної модернізації історії виявити ступінь репрезентативності скандинавських рунічних каменів як письмового джерела щодо соціальної історії та об'єктивно здійснити тлумачення і залучення провідних понять до пояснення історичних фактів.

### **Список використаних джерел**

1. Sawyer B. The Viking-age rune-stones custom and commemoration in Early Medieval Scandinavia / B. Sawyer. – Oxford: University press, 2000. – 269 p.
2. Page R. I. Scandinavian society, 800–1100: the contribution of runic studies / R. I. Page // Viking society centenary symposium 14–15 May 1992. – Viking society for Northern research, university college London, 1993. – P. 145–159.
3. Judith Jesch Runes and words: runic lexicography in context / Judith Jesch // Futhark: International Journal of Runic Studies. – Vol. 4. – University of Oslo, 2013. – P. 82–100.
4. Мельникова Е.А. Скандинавские рунические надписи. Новые находки и интерпретации. Тексты, перевод, комментарий. / Е.А. Мельникова. – Москва: Восточная литература, 2001. – 276 с.
5. Scandinavian Runic Text Database: Samnordisk runtextdatabas. – Uppsala university: Department of Scandinavian Languages. – Режим доступу: <https://www.abdn.ac.uk/skaldic>.
6. Jesch Judith Runic Inscriptions and Social History. Some Problems of Method / Jesch Judith // Proceedings of the Third International Symposium on Runes and Runic Inscriptions: Grindaheim. – Norway, 8–12 August, 1990. – Runrön IX. – Uppsala: Uppsala Universitet, Institutionen för nordiska språk, 1994. – P. 150–161.
7. Page Raymond Ian Chronicles of the Vikings. Records, Memorials and Myths / Raymond Ian Page. – London: British Museum Press, 1995. – 240 p.
8. Младшая Эдда / [Под ред. О.А. Смирнишкая, М.И. Стеблин-Каменский]. – Л.: Наука, 1970. – 256 с.
9. Randsborg K. The Viking Age in Denmark. The Formation of a State / K.

Randsborg – London, 1980. – 206 p. 10. Древняя Русь в свете зарубежных источников. Древнескандинавские источники / [Под. ред. Т. Н. Джаксон, И. Г. Коноваловой и А. В. Подосинова]. – Т. V. – М.: Русский Фонд содействия Образованию и Науке. – 384 с.

**Алла Курзенкова**

### **ИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ СКАНДИНАВСКИХ РУНИЧЕСКИХ НАДПИСЕЙ XI В. ПО ИЗУЧЕНИЮ СОЦИАЛЬНЫХ КАТЕГОРИЙ**

*Исследуются скандинавские рунические надписи XI в. как своеобразные письменные исторические ссылки по социальной истории с позиции рассмотрения информационно-функционального назначения рунического материала и источниковедческих возможностей текстов. Основное внимание сосредотачивается на детальном анализе рунических данных, относительно выяснения особенностей обозначения социальных категорий: правителей, лидеров, землевладельцев и определения диапазона их демографических показателей, графически изображенных в виде таблицы и диаграммы.*

*Ключевые слова: источники, скандинавские рунические надписи, камни, социальные категории, социальный статус, демографические показатели.*

**Alla Kurzenkova**

### **SOURCE STUDY OPPORTUNITIES OF THE SCANDINAVIAN RUNIC INSCRIPTIONS OF THE XI CENTURY ON STUDYING OF SOCIAL CATEGORIES**

The Scandinavian runic inscriptions of the XI century as peculiar written historical links on social history are investigated from a position of consideration of an information functional purpose of the runic material and source study opportunities of texts. The main attention concentrates on the detailed analysis of runic data. Clarifications of features of designation of social categories: governors, leaders, land owners and determination of range of their demographic indicators, are graphically represented in the form of the table and the diagram.

Key words: source, the Scandinavian runic inscriptions, stones, social categories, social status, demographic indicators.

УДК [070:352](477.75)(091)

**Ярослав Березняк**

### **ГАЗЕТА “ВЕСТНИК ТАВРИЧЕСКОГО ЗЕМСТВА” ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗЕМСТВ ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (1897–1908 РР.)**

*Стаття присвячена дослідженню земської періодичної газети “Вестник Таврического земства”, що упродовж 1897–1902 рр. видавалася у формі “Листка сільськогосподарських об’явлень”. Розглянуто мету та завдання періодичного видання упродовж всього часу його існування. Досліджено програму, шляхи поширення та ставлення населення до “Вестника”. Проаналізовано статті, присвячені економічній діяльності земств, окремо виділено публікації земського ветеринарного та агрономічного персоналу. Розглянуто причини, котрі призвели до припинення фінансування газети.*

*Ключові слова: “Листок сільськогосподарських об’явлень”, “Вестник Таврического земства”, Таврійська губернія, земство, газета.*

Основною умовою входження України до євроінтеграційного простору є проведення комплексу державних реформ, найголовніша з яких – децентралізація влади та реформа місцевого самоврядування. За основу адміністративної реформи взято польську модель, котра дозволяє передати реальні повноваження регіональним органам управління. У той же час, не слід забувати вітчизняний досвід самоврядування, що втілювався в життя земськими установами на протязі другої половини XIX – початку XX ст.

Цінним джерелом вивчення діяльності земств Таврійської губернії виступає газета “Вестник Таврического земства”, що видавалася упродовж 1897–1908 рр. Особливу увагу земській газеті дослідники почали приділяти після проголошення незалежності України в 1991 р.

З іншого боку, варто відзначити, що на сьогоднішній день немає комплексного дослідження, яке б охоплювало весь період видавництва газети.